

Om sikker viden og tavsgjorte stemmer fra øst

På trods af voksende interesse både i samfundet og blandt forskere minder vores hjemlige forståelse af de mangfoldige litteraturer hos vores naboer i øst mest om et landkort, hvor de hvide pletter bare bliver større og større. Dette skyldes flere forhold, men særligt har Rusland-Ukraine krigen forstærket sikkerhedsgørelsen af studiet af regionens sprog, litteraturer og kulturer.¹

Derfor ønsker jeg med dette efterord at gøre *Passages* læsere opmærksom på de stemmer, I ikke får lov til at høre i dette nummer. Sikkerhedshensyn vanskeliggør nemlig både, at forskere kan få adgang til deres felt og samle viden og information om de lande, vi beskæftiger os med, og at vi kan invitere eller oversætte bidrag fra andre stemmer i øst.

Rusland-Ukraine krigen er også en krig imod forskningen

Autoritære regimer som Rusland udgør både indadtil og udadtil en trussel mod akademisk frihed og forskning. I Ukraine har vi siden fuldskalainvasionen været vidne til fysiske angreb mod uddannelses- og forskningsinstitutioner som del af en russisk udmattelsesstrategi målrettet ødelæggelsen af civilsamfundets infrastrukturer.

På russiske universiteter er flere fagmiljøer, og særligt inden for samfundsvidenskab og humaniora, imploderet. Inden for få år er hele programmer og fakulteter blevet lukkede og ledelseslag skiftet ud med regimeloyale proselytter på mange – dog ikke alle – institutter. Politisk undertrykkelse og ensretning har medvirket til hjerneflugt og udvandring af regimekritiske forskere fra både Rusland og Belarus.

På denne forstemmende baggrund har både europæiske og danske universiteter modtaget nye kolleger med baggrund i vores østlige naboskabslande, som i fredstid ville have udviklet deres forskning i deres hjemlande, men nu starter forfra i udlandet på usikre vilkår. Selv om det er svært at finde noget positivt at sige om det, bidrager fordrevne og eksilerede forskere til opbygning af områdeekspertise på

universiteterne her og til internationalisering af forskningen. Denne udveksling af viden giver nye perspektiver, som nuancerer og korrigerer vores eksisterende provinsielle viden om regionen.

Det nuværende regime i Rusland forsøger også at intimidere internationale forskningsnetværk, blandt andet ved at stigmatisere de akademiske sammenslutninger der beskæftiger sig med Østeuropa, engagerer sig for at støtte forfulgte forskere, og arbejder for menneskerettigheder og akademisk frihed. Russiske myndigheder registrerer sådanne organisationer som "uønskede" eller endda "ekstremistiske" og mistænkeliggør forskningscentre med betegnelsen "fremmedagenter" (ASEEES; DGO, Yuri Levada Analytical Center). Dette vanskeliggør både enkeltmedlemmers og organisationernes mulighed for at indhente data eller fastholde netværk i regionen. Det er alt andet lige svært at indhente informeret samtykke til en meningsmåling eller et kvalitativt forskningsinterview, hvis man først skal deklarere sig selv som fremmed-agent eller ekstremist. Oven i dette kommer angreb i Ruslands nuværende hybrid- og cyberkrig mod EU. Inden for humaniora manifesterer angrebene sig på en anden måde end tech-fagenes eksponerede sager om spionage, men for eksempel gennem Kreml-loyale hackergruppers serverangreb og forsøg på at trolle online forskningsmøder. Det er grænseoverskridende når et slideshow om EU fondsmidler afbrydes med forstyrrende billeder af russiske flag og optagelser af mishandlede krigsfanger.

Svaret bliver forståeligt nok skærpede sikkerhedsprotokoller på alle niveauer og mellemstatslige sanktioner for forskningssamarbejder.

Skalérbare sanktioner: stort går forbi, småt skydes ned

I marts 2022, efter Ruslands invasion af Ukraine, afbrød danske universiteter uddannelsesaftaler og forskningssamarbejde med russiske og belarusiske universiteter, ligesom EU Kommissionen suspenderede samarbejdsprojekter under Horizon Europe programmet (Danske Universiteter; Gabriel). I lyset af den geopolitiske situation og regimernes aggressive fremfærd over for den frie forskning var disse skridt nødvendige – det ville være umuligt at fortsætte som om intet var hændt. I den konkrete implementering af sanktionerne på forskningsområdet opstår dog flere dilemmaer. De dilemmaer kommer forskelligt til udtryk på forskellige niveauer i forskningen, og tilsyneladende kan sanktionerne på forskningsområdet gradbøjes alt efter projekternes skala.

I et globalt perspektiv valgte Videnskabsministeriet i foråret 2024 således at lempe sanktionerne på et udvalgt forskningsområde ved at tillade virtuelle møder med undtagelsesvis deltagelse af russiske forskere i regi af Arktisk Råd. Monitorering af klimaforandringerne i Arktis er dog fortsat blevet delt i to halve øst-vest datasæt, hvor aktuelle geopolitiske modsætninger forhindrer forskerne i at tegne vidensbaserede helhedsbilleder til at underbygge vores forståelse af de langsigtede planetære konsekvenser af global opvarmning.

Andre internationale forskningssamarbejder er for store til fejle. Selv om den Europæiske Organisation for Højenergifysik CERN (Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire) i Schweiz har suspenderet russisk deltagelse siden 2022, er det russiske atomagentur Rosatom, som dokumenteret af en ukrainsk tænketank,

fortsat deltager i og komponentleverandør til forsøgsfusionsreaktoren ITER (International Thermonuclear Experimental Reactor) i Frankrig, som flere lande har investeret milliardbeløb i at udvikle. Ligesom den internationale rumstation fortsat drives med russisk deltagelse ("Atoms not for Peace..."). Selv om kernefysik og rumforskning om noget er forskningsområder, hvis teknologiske applikationer og innovationer kan være af militær interesse for såkaldt "dobbelt anvendelse" i fjendtlighedsindede lande, så er disse forskningsprojekter af så stor skala, at sikkerhedshensyn og aktuel geopolitik må vige for de langsigtede investeringer.

I et lokalt perspektiv og særligt inden for de humanistiske småfag fortolkes sanktioner på forskningsområdet anderledes stramt. Selv om det er svært at forestille sig den "dobbelte anvendelse" af et litteraturtidsskrift som *Passage*, som godt nok er kritisk, men næppe kritisk teknologi, er et forskningsemne som belarusisk litteratur måske netop i kraft af sin lidenhed genstand for sikkerhedsgørelse, som følgende eksempel kan illustrere.

Under indkaldelsen af artikelforslag til vores særnummer "Andre stemmer fra Øst" modtog *Passage*-redaktørerne et abstract fra en yngre forsker med baggrund i studenterbevægelsen fra Minsk-protesterne i 2020. Vi måtte afslå at tage artikelforslaget til redaktionel overvejelse, da forfatteren modtager et beskedent stipendium fra Det Belarussiske Videnskabsakademi, og Arts dekanatet på Aarhus Universitet derfor administrativt afviste, at vi kan indgå i et "forskningssamarbejde eller medforfatterskab" med den pågældende forsker. I retningslinjerne fra Danske Universiteter står der nemlig: "Ved sampublicering skal universitetets forskere udvise særlig agtpågivenhed i forhold til medforfatternes ansættelsessted, forskningens formål samt dens finansiering. Hvis der er tvivl om, hvorvidt en sampublicering vil fremtræde som støtte til det russiske eller belarussiske [sic] regime, bør det afklares i ledelsesstrengen" (Danske Universiteter).

I det konkrete tilfælde var det entydigt, at et kritisk vinklet abstract af en deltager fra protestbevægelsen ikke kunne fremstå som en støtte til Lukasjenkas regime. Men den unge forsker var selv blevet gjort usikker og spurgte efter gentagne erfaringer med artikel-afvisninger før første gennemlæsning. Usikkerheden skulle hurtigt vise sig at forplante sig op gennem ledelsesstrengen. For når forskernes selvregulerende system af saglig fagfællebedømmelse, der har det som en grundopgave at bortsortere ideologisk tendentiøse artikler, sættes ud af kraft til fordel for administrativ overregulering, tages tekstens ytring eller afsenderens mål ikke længere i betragtning. Sikkerhedsgørelsen af forskningen fremmer usikkerheden.

Herved opstår ud fra et administrativt forsigtighedsprincip en risiko for lokal overimplementering af vage retningslinjer på et uklart lovgrundlag, som ikke indeholder en afgrænsning eller præcisering af, hvad "forskningssamarbejde eller medforfatterskab" betyder eller omfatter. Normalt ville man under et "forskningssamarbejde" forstå, at der finder en udveksling af forskningsdata eller -tjenester, fondsmidler eller andre ressourcer sted mellem minimum to forskere fra forskellige institutioner, mens et "medforfatterskab" ville indebære at minimum to forskere deler data til at samskrive en forskningspublikation.

Dilemmaet består i, at ved at afvise abstractet kommer vi netop til at støtte den belarussiske sikkerhedstjeneste KGB i at bringe en stemme fra den undertrykte stu-

denterbevægelse til tavshed. Vi udelukker en, der ikke har adgang til uafhængige publikationskanaler i sit hjemlands diktatur – og nu heller ikke i et liberalt demokrati. Derved gør vi det modsatte af det, der egentlig var intentionen med EU-sanktionerne mod Belarus: “Formålet med disse sanktioner er at *lægge pres på det belarusiske politiske lederskab* for at forhindre yderligere vold og undertrykkelse” (Det Europæiske Råd, fremhævelse i originalen). I stedet forstærker vi undertrykkelse af fri tænkning, som nu bliver ramt både indefra og udefra. Herved kommer vi på kant med helt grundlæggende værdier om faglig integritet, forskningens frihed, redaktionel trykkefrihed og skribentens ytringsfrihed. Vi kan ikke beskytte os mod undertrykkende regimer ved selv at bidrage til at gøre andre stemmer fra øst tavse.

Et nyt paradigme: Fra åben til lukket viden

I forhold til de grundlæggende universitetsværdier henviser vores lokale universitetsstrategier ellers stadig til de europæiske universiteters Magna Charta, som blev vedtaget i Bologna i 1988. Dokumentet fremstår som et produkt af sin tid kort før jerntæppets fald og Den Kolde Krigs afslutning, men ikke desto mindre fastholder det tidløse fælles værdier for universiteterne. I sit fjerde grundlæggende princip anfører Magna Chartaet: “Som forvalter af den europæiske humanistiske tradition, men med ønsket om at opnå universel viden, kan universitetet ikke anerkende geografiske eller politiske grænser og anser det for bydende nødvendigt med gensidigt kendskab til og påvirkning fra forskellige kulturer” (Observatory Magna Charta Universitatum).

Siden 2022 har de russiske universiteter trukket sig fra Bologna-samarbejdet og Magna Chartaet og sat disse grundlæggende værdier under direkte angreb. Sammenlignet med perestrojka-årene er der med nutidens geopolitiske trusler opstået et behov for en vis lukkethed i forskningen. En historisk eller politisk situation kan dog ikke i sig selv retfærdiggøre gradbøjningen af grundlæggende principper, når principperne netop er fastsat for at sætte viden over geopolitiske hensyn. I november 2024 trådte de nye såkaldte URIS-retningslinjer i kraft på danske universiteter, som skal øge sikkerheden i internationalt forsknings- og innovationssamarbejde. URIS-retningslinjerne tilsiger universiteterne, at de “skærmer deres ansatte og studerende mod adgang til viden og kritiske forskningsområder m.m., der ikke er nødvendig for disses studier eller arbejde” (URIS). Men der er en markant og uforenelig forskel i forståelsen af forskning og studier mellem disse to dokumenter. Magna Chartaet præsenterer forskning som en stræben efter universel viden, hvor man søger fortsat at udvide sin horisont, at overskride sine eksisterende grænser for viden ved at udveksle med andre forskere og universiteter i dialog på tværs af kulturområder. URIS-rapporten derimod definerer med hjælp fra efterretningsstjenesterne forskningsområder som et afgrænset rum af eksisterende viden, som det ikke er sikkert at forlade, og bestemt heller ikke at lade andre komme ind i.

Findes der mon en fri *Passage* mellem de to?

Et svar, som videnskabsminister Christina Egelund har gjort til bærende princip for det nye vidensparadigme lyder “så åbent som muligt og så lukket som nødvendigt” (Rådet for Konkurrenceevne (Forskning)). Dette umiddelbart fornuftige

kompromis er ofte blevet anført navnlig inden for fagområder af kritiske teknologier, som kan være sårbare for dobbelt anvendelse. Men det konkrete eksempel med afvisning af et abstract til tidsskriftet *Passage* før fagbedømmelse illustrerer qua sin lidenhed netop at "så åbent som muligt" ikke praktiseres lokalt. Tværtimod, jo mindre et forskningsområde er, jo mere udsat er det for at devisen "så lukket som muligt" vil blive fulgt. I modsætning til kernefysikernes storskalaprojekter er humanistiske forskningsprojekter ofte af for lille skala til, at det fra et administrativt synspunkt kan betale sig at løbe nogen risiko for dem. Og når det så kommer til belarusisk litteraturs dokumenterede lidenhed, som Kristina Naumann diskuterer i sit bidrag til dette nummer, er ingen institutionel tilknytning tilsyneladende for ubetydelig og prekær. Modtager en ung belarusisk forsker et symbolsk ph.d.-stipendium, man næppe kan leve af, sidestilles vedkommende med en officiel repræsentant for regimet og Det Belarusiske Videnskabsakademi. Denne magtanvendelse, hvor vi retter kanonen mod en spurv, får kritiske røster på bunden af det belarusiske regime til at forstumme. Den bliver en fattig kompensationshandling for vores afmagt og manglende evne til at beskytte de åbne samfund og den frie forskning i krigstid. Eller måske fungerer den som et symbolsk figenblad, der skal dække over Vestens fortsatte forskningssamarbejder med og afhængighed af Rosatom.

Den lokale erfaring viser, at når man først går på kompromis med universiteternes universelle værdier ud fra sikkerhedshensyn, så bliver tillukningen af særligt den humanistiske forskningstradition, som søger viden på tværs af kulturer, den uundgåelige konsekvens. Dermed ødelægger vi det, som vi netop burde beskytte.

Søg sikker viden på usikker grund

Men hvad betyder det egentlig at styrke sikkerheden i international forskning? Sikkerhed hænger jo uløseligt sammen med vished. Viden er det, vi er sikre på. Så når vi afskærer os fra adgang til store vidensområder, må vi spørge os selv: Skaber uvidenhed sikkerhed? Næppe. Skaber usikkerhed uvidenhed? Helt sikkert. At føre forskningspolitik som strudsepolitik bidrager ikke til at øge hverken forskningssikkerheden eller den nationale sikkerhed.

De human- og socialvidenskabelige områdestudier har siden Den Kolde Krigs afslutning nydt relativ fri adgang til felt- og arkivarbejde i hele det postsovjetske område, og har gennem kvalitative nærlæsninger af indsamlede materialer kunnet bidrage til et mere nuanceret indblik i de forskellige samfund og kulturer i de uafhængige lande, der opstod i kølvandet på Sovjetunionens sammenbrud. I dag bevæger forskningen sig retur til Den Kolde Krigs såkaldte "Kreml-astrologi", hvor landeanalyser ikke længere er empirisk forankret i indhentet data fra den undersøgte region, men på svævende scenarier og formodninger om hvordan fjenden sikkert er. Og jo mere skråsikre antagelserne fremstår, jo mindre hold har de som bekendt i faktiske undersøgelser.

Her har litteraturvidenskaben måske et særligt potentiale for at forankre vores viden om en region, fordi det fag netop beskæftiger sig med at undersøge fiktioner og de narrativer, vi skaber om os selv og hinanden. Kan vi ikke længere få syn for sagn, må vi i det mindste lære at analysere sagnene kritisk. Dette har vi sat os for i en

forskningsgruppe på Aarhus Universitet, hvor vi arbejder på to projekter. Det første undersøger ukrainske og russiske bogforlæggeres produktionsbetingelser for at udgive børnebøger om den aktuelle krig og analyserer, hvordan det store korpus af bøger repræsenterer krigen for børn og unge. Det andet projekt går i dialog med unge læsere om et udvalg af de indsamlede ukrainske bøger i eksperimentelle læsegrupper. Mens lokale mentorer faciliterer læsegrupperne i Ukraine, må vi som forskere nøjes med et hybridt undersøgelsesdesign, hvor vi indsamler forskningsdata fra Kyiv, Mykolaiv, Odesa og Tjortkiv via videolink. De fleste danske forskningsinstitutioner er nemlig statsuniversiteter og dermed selvforsikrede. De tillader derfor ikke deres ansatte at tage på forskningsrejser til Ukraine eller andre risikozoner, da de følger udenrigsministeriets rejsevejledning, hvor Ukraine i øjeblikket er farvet rød.

Mens embedsfolk, diplomater, journalister, læger og humanitære arbejdere, der opererer i konfliktområder, har sikkerhedsprotokoller på plads, der kan give dem en vis grad af beskyttelse under vanskelige arbejdsforhold, findes intet tilsvarende for universitetsforskere. Her er beskeden at blive på kontoret i arbejdstiden, nogle gange med den mundtlige tilføjelse, "du kan jo fortsat rejse som privatperson i din ferie." Ud over at privatreisen skaber særdeles tvivlsomme betingelser for etisk indsamling af forskningsdata, udliciterer universitetet dermed til den enkelte forsker den risiko, der er forbundet med at udfylde den arbejdsopgave, det er at skabe sikker viden om en usikker region.

Lad os derfor gentænke forskning og sikkerhed, og opfordre til bedre beskyttelse af forskningen. Ikke ved mistæneliggørelse. Ikke ved at beskytte os mod adgang til viden. Men ved at åbne for løsninger til, hvordan vi kan 1) sikre mere langsigtede perspektiver og forbedre prekære arbejdsforhold for vores kolleger, der er fordrevne eller i politisk eksil fra områder, som er berørt af krig 2) åbne publikationskanaler for kritiske forskere og forfattere, der taler deres regimer imod indefra og 3) udvikle en langsigtet strategi for fremtidig forskning om verdens konfliktzoner. Så vi i stedet for at stikke hovederne i sandet, kan søge sikker viden på usikker grund.

Noter

- 1 Dele af efterordet er i tidlig form fremlagt på seminaret "The Humanities in a World of Crisis," Institut for Kultur & Samfund, Aarhus Universitet, 20. maj 2025, og ved Det Unge Akademi's rundbord til den femte "Open World Conference 2025: Celebrating Niels Bohr's Vision of an Open World," Københavns Universitet, 20. november 2025. Jeg takker organisatorer og deltagere for diskussioner og mine kolleger på Afdeling for Globale studier på Aarhus Universitet for tekstfeedback.

Litteraturliste

"Atoms not for Peace: Russia's Involvement in International Nuclear Energy Research and Development", *DiXi Group*, 12. februar 2026, <https://dixigroup.org/en/analytic/atoms-not-for-peace-russia-involvement-in-international-nuclear-energy-research-and-development/>.

"Yuri Levada Analytical Center", *OVD Info – list of foreign agents*, 5. september 2016, <https://inoteka.io/en/ino/yuri-levada-analytical-center-autonomous-non-profit-organization>.

ASEEES: Association for Slavic, East European & Eurasian Studies (2025): "ASEEES response to designation as an 'undesirable organization' by the Russian government", 9. juni 2025, <https://aseees.org/news/aseees-response-to-designation-as-an-undesirable-organization-by-the-russian-government/>.

Danske Universiteter (2022): "FAQ ift. universiteternes håndtering af tiltag affødt af situationen i Ukraine", 29. marts 2022, senest opdateret 23. maj 2022, <https://dkuni.dk/ukraine/faq-ift-universiteternes-haandtering-af-tiltag-affoedt-af-situationen-i-ukraine/>.

Det Europæiske Råd (2026): "EU-sanktioner over for Belarus", senest opdateret 26. februar 2026, <https://www.consilium.europa.eu/da/policies/sanctions-against-belarus/>.

DGO: Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde (2024): "DGO in Russland als 'extremistische Organisation' gelistet", 30. juli 2024, <https://dgo-online.org/informieren/aktuelles/dgo-russland-extremistische-organisation/>.

Gabriel, Mariya (2022): "Statement on Research by Commissioner Mariya Gabriel", *European Commission*, 3. marts 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_22_1528.

Observatory Magna Charta Universitatum: *The Magna Charta 1988 of the European universities*, <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu-1988>, tilgået 13. august 2026.

Rådet for Konkurrenceevne (Forskning) (2025): "Konklusioner om betydningen af forskning og innovation for EU's opstarts- og opskaleringsstrategi", *Det Europæiske Råd*, 30. september 2025, <https://www.consilium.europa.eu/da/meetings/compet/2025/09/30/>.

URIS: Udvalg om retningslinjer for internationalt forsknings- og innovationssamarbejde (2022): *Retningslinjer for internationalt forsknings- og innovationssamarbejde*, Uddannelses- og Forskningsministeriet, maj 2022, <https://www.ft.dk/samling/20211/almudel/ufu/bilag/124/2581923.pdf>.